

Pierwsze stwierdzenie srokosza północnego *Lanius borealis* w Polsce

Piotr Zabłocki, Agnieszka Mulawa

Dział Przyrody Muzeum Śląska Opolskiego w Opolu, Leśnicka 28, 47-154 Góra św. Anny; przyroda@muzeum.opole.pl

Dnia 18.11.2021 około godz. 15:00, w trakcie kontroli stanowisk srokosza *Lanius excubitor* na powierzchni badawczej w pow. strzeleckim – na zachód od Rożniątowa (gm. Strzelce Opolskie, woj. opolskie), zauważyliśmy osobnika odbiegającego wyglądem od typowych srokoszy. Przy obserwacji przez lornetkę zwracał uwagę małą ilością bieli na lotkach i sterówkach, beżową pierśią i bokami ciała oraz ogólnie mniej skonstrastowanym upierzeniem. Ptak polował nad polem rzepaku *Brassica napus* var. *napu*, przebywając na linii niskiego napięcia. Zawisiał też kilkakrotnie nad uprawą, tak jak mają to w zwyczaju srokosze. Po kilku nieudanych próbach ptak złapał nornika *Microtus* sp. i odleciał z nim w rząd krzewów rosnących wzdłuż szosy. W czasie gdy straciliśmy go z oczu, na polu, w miejscu wcześniejszego polowania, ustawiliśmy pułapkę zatrzaskową z przynętą, którą stosujemy do odłowu srokoszy w celu obrączkowania. Po kilkunastu minutach ptak pojawił się na szczycie drzewa przy drodze skąd zauważył przynętę i podjął próbę jej podjęcia zakończoną złapaniem się w pułapkę.

Podczas obserwacji przez lornetkę ptak nie odbiegał pokrojem ciała od typowych srokoszy. Z większej odległości sprawiał wrażenie brudnoszarego, mniej skonstrastowanego. Zwracała uwagę mała ilość bieli u nasady lotek 1. i 2. rzędu (fot. 1) i na zewnętrznych sterówkach (fot. 2), beżowa, prążkowana pierś i boki ciała, rozjaśnienie na kantarku izolujące maskę od ciemnej plamy za okiem oraz jasna nasada dzioba (fot. 3). Rozjaśnienia na barkówkach ograniczone były jedynie do końców najdłuższych piór. Lotki i sterówki sprawiały wrażenie ciemnobrązowych a nie czarniawych. Kombinacja tych cech powodowała, że osobnik ten przypominał srokosza w upierzeniu juwenalnym. Opisywany wygląd potwierdzono po schwytaniu srokosza. Szary wierzch ciała miał beżowy odcień, najbardziej wyraźny na czole, płaszczu i małych pokrywach skrzydłowych. Spód ciała był brudnobiały, miejscami beżowy (góra i boki piersi oraz policzki), a pierś i boki ciała wyraźnie szaro prążkowane. Ślady szarego plamkowania były obecne także na policzkach poniżej maski. W obrębie pokryw nadogonowych i kupra występowało nieznaczne rozjaśnienie (fot. 4). Końce dużych pokryw skrzydłowych miały jasnobieżowe zakończenia z delikatnymi znaczkami wzdłuż stosin. Ptak sprawiał wrażenie, że jest delikatnej budowy, ale wynikało to zapewne z podobieństwa do juwenalnych srokoszy, aniżeli faktycznie mniejszych wymiarów. Wiek tego osobnika – pierwszy rok kalendarzowy – został określony w oparciu o ślady pierzenia postjuwenalnego: ptak miał przepierzone pióra okrywowe ciała, wszystkie małe i średnie pokrywy skrzydłowe oraz jedną – 9. dużą pokrywę w każdym ze skrzydeł. Bazując na cechach pozwalających określić płeć u srokosza – ząbkowany wzór dystalnej krawędzi lusterka na lotkach 1. rzędu u samic, a wyrównany u samców (Schön 1994) – osobnik ten zostałby oznaczony jako samica (nie wykonano jednak badań genetycznych w tym kierunku). Ptak został zaobráczkowany standardową obrączką ornitologiczną oraz oznakowany plastikową obrączką w kolorze

Fot. 1. Ubarwienie skrzydła srokosza północnego *Lanius borealis*, Rożniatów, listopad 2021 (fot. P. Zablocki) – *The wing of Northern Shrike, Rożniatów, November 2021*

Fot. 2. Ubarwienie ogona srokosza północnego *Lanius borealis*, Rożniatów, listopad 2021 (fot. P. Zablocki) – *The tail of Northern Shrike, Rożniatów, November 2021*

Fot. 3. Ubarwienie spodu ciała srokosza północnego *Lanius borealis*, Rożniątów, listopad 2021 (fot. P. Zabłocki) – *The underparts of Northern Shrike, Rożniątów, November 2021*

Fot. 4. Ubarwienie wierzchu ciała srokosza północnego *Lanius borealis*, Rożniątów, listopad 2021 (fot. P. Zabłocki) – *The upperparts of Northern Shrike, Rożniątów, November 2021*

żółtym z czarnym kodem alfanumerycznym. Obrączki te stosowane są przez nas do indywidualnego znakowania srokoszy od roku 2019. W trakcie obrączkowania wykonano dokumentację fotograficzną, pobrano pióra do badań genetycznych oraz wykonano następujące pomiary: skok – 26,0 mm (suwmiarka); dziób – 23,5 mm; dziób z głową – 48,7 mm; projekcja lotek – 18,6 mm; skrzydło – 115 mm (linijka); ogon – 118 mm; waga – 64,3 g; formuła skrzydła: |4|1|1|10|011|15|19|22|24|045|; formuła ogona: |6|1|4|7|12|21|; zasięg bieli na lotkach 1. rzędu ponad pokrywy pierwszorzędowe przy złożonym skrzydle – 10,0 mm (suwmiarka); biel na pierwszej wewnętrznej lotce 1. rzędu ponad odpowiadającą jej pokrywę pierwszorzędową przy rozłożonym skrzydle – 20,2 mm; biel na drugiej lotce 2. rzędu ponad duże pokrywy przy rozłożonym skrzydle – 10,1 mm; biel na końcu siódmej lotki 2. rzędu – 3,7 mm. Schwytywany osobnik był obserwowany przez nas powtórnie 22.11 około 100 m na zachód od miejsca złapania. Z powodu padającej mżawki i wiatru nie udało się wykonać zadowalającej dokumentacji fotograficznej w terenie. Miejsce kontrolowano jeszcze 29.11 i kilkakrotnie w ciągu kolejnych tygodni, ale ptaka już nie stwierdzono. Jego zniknięcie mogło mieć związek z opadami śniegu 27.11, po których na polach zalegała już pokrywa śnieżna.

Obserwowany przez nas ptak odbiegał wyglądem od wszystkich srokoszy z jakimi miał do tej pory do czynienia jeden z autorów niniejszego tekstu (PZ) w trakcie obrączkowania tego gatunku na Śląsku (blisko 500 osobników lęgowych, przelotnych i zimujących w latach 2000–2022). Cechy ubarwienia złapanego osobnika wskazywały na jego wschodnie pochodzenie i przywodziły na myśl palearktyczny podgatunek srokosza pół-

Tabela 1. Punktacja dla stopnia wyrażenia cech ubarwienia srokosza północnego *Lanius borealis* spod Rożniątowa (według Lehtikoinena 2021)

Table 1. Scoring for the Northern Shrike from Rożniatów (according to Lehtikoinen 2021). (1) – feature, (2) – degree of feature expression, (3) – scores, (4) – total score

Cecha (1)	Stopień wyrażenia cechy (2)	Punktacja (3)
spód ciała	średnio prążkowany	1,5
pokrywy nadogonowe	delikatne prążki na końcach największych piór	1
pokrywy podogonowe	delikatne prążki na końcach największych piór	1
kantarek i maska	jasny kantarek, pokrywy uszne czarniawe	1,5
kolor dzioba	jasna nasada żuchwy obejmująca też nasadę szczęki	1
plecy i wierzch głowy	miejscami wyraźnie beżowe	1
kuper	jasnoszary, jaśniejszy niż plecy, ale nie biały	1
lotki 2. rzędu	białe nasady niewidoczne przy złożonym skrzydle	1
końce lotek 3. rzędu	białe końce 5,5–10 mm łącznie	1
jasne końce dużych pokryw	w zakresie 1,5–2,5 mm	1
dystans między bielą na wewnętrznej chorągiewce zewnętrznej sterówki T6 a pokrywami podogonowymi	dystans między bielą nie większy niż 1 mm	1
biel na wewnętrznej chorągiewce T5	21–30 mm (dokładnie 27 mm)	1
Razem (4)		13

nocnego *Lanius borealis sibiricus*. Według systemu punktacji, w którym przyznaje się od 0 do 2 punktów dla 10 wskazanych cech ubarwienia zaproponowanego przez Lehto (2021), ptaki z mniejszą niż 7 liczbą punktów należałyby do srokosze *L. excubitor*, te powyżej 12 punktów jako srokosze północne *L. b. borealis/sibiricus*, a te z przedziału między 7 a 12 punktów znajdują się w strefie wspólnej dla tych gatunków. Po przeanalizowaniu ubarwienia złapanego ptaka przyznaliśmy mu 13 punktów (tab. 1). Wynik sugerował, że możemy mieć do czynienia ze srokoszem północnym. Nasze wątpliwości budziła jednak biel u nasady lotek 2. rzędu, a także nie aż tak brązowy wierzch i niezbyt wyraźnie ciemno prążkowany spód, jak np. u osobnika stwierdzonego 3.12.2019 na Litwie (Eigirdas & Jonike 2020). Dokumentację fotograficzną naszego ptaka wysłaliśmy do konsultacji do Aleksija Lehto. W jego opinii ptak wyglądał obiecująco, choć ekspert miał także zastrzeżenia w stosunku do bieli na lotkach 2. rzędu, stosunkowo ciemnej maski i niezbyt szerokich jasnych zakończeń dużych pokryw i lotek 3. rzędu, w związku z czym zasugerował wykonanie badań genetycznych. Pobrane od ptaka pióra (dwie lotki 3. rzędu) zostały wysłane do prof. Martina Collinsona (Uniwersytet w Aberdeen, Szkocja). W odpowiedzi otrzymaliśmy informację, że sekwencja nukleotydów genów mitochondrialnego DNA CYTB jest zgodna w 100% z sekwencją pochodzącą z próbki od srokosza północnego, bez rozstrzygnięcia co do podgatunku *L. b. borealis/sibiricus*. Na podstawie opisu i dokumentacji fotograficznej oraz korespondencji z prof. Collinsonem obserwacja ta uzyskała akceptację Komisji Faunistycznej jako pierwsze stwierdzenie srokosza północnego w Polsce (Komisja Faunistyczna 2022).

Na przestrzeni lat wiedza na temat systematyki kompleksu gatunków srokosza ulegała sukcesywnym zmianom. Badania Olsson et al. (2010) wykazały sprzeczność ustaleń genetycznych wynikających z analizy mtDNA z dotychczasową wiedzą opartą na cechach morfologicznych w odniesieniu do pokrewieństw pomiędzy poszczególnymi taksonami kompleksu. Obecnie większość taksonomów dzieli tę grupę na trzy gatunki: srokosza, srokosza północnego i dzierzbę śródziemnomorską *L. meridionalis* (Shirihai & Svensson 2008, BirdLife International 2019, Paruk et al. 2020, Gill et al. 2022). Podgatunek nominatywny srokosza północnego *L. b. borealis* występuje na Alasce i w północnej Kanadzie. Jego zimowiska znajdują się w południowej Kanadzie i na większości obszaru USA. Azjatyckie podgatunki *L. b. sibiricus/bianchi/mollis/funereus* lęgą się we wschodniej Syberii aż po Czukotkę i Kamczatkę oraz na północnych krańcach Chin i Mongolii, a zimują w płd.-wsch. Rosji wraz z Sachalinem, a także na Hokkaido w Japonii, w północnych Chinach oraz we wsch. Kazachstanie i Kirgistanie (Paruk et al. 2020). Spośród azjatyckich podgatunków największy zasięg ma *L. b. sibiricus* i sięga on najbliższej Europy – jego najdalej na zachód położone lęgowiska znajdują się mniej niż 2,5 tys. km od wschodnich krańców Finlandii, co niewątpliwie sprzyja pojawianiu się tego podgatunku w Europie (Lehto 2021).

System punktacji zaproponowany w pracy Lehto (2021) jest pomocny przy identyfikacji i daje obraz zakresu cech charakterystycznych dla srokosza północnego, a także znacznej zmienności ubarwienia srokosza. Autor ten przywołuje przykład osobnika, który powszechnie wydawał się być pewnym kandydatem na srokosza północnego. Ptak obserwowany w roku 2017 na Olandii (Szwecja) uzyskał bardzo wysoką ocenę cech ubarwienia wynoszącą 18 punktów. Jednak wyniki badań genetycznych wykazały, że jego mtDNA odpowiadało srokoszowi (Lehto 2018, 2021). Jak bardzo mogą być podobne do siebie oba te gatunki potwierdza również osobnik złapany 8.11.2020 w Szwecji (Menzie & Shannon 2022), który w wyniku badań DNA okazał się być srokoszem, a który mimo przyznania mu tylko 10,5 punktów, jest naszym zdaniem bardzo

podobny do złapanego przez nas srokosza północnego. Jak do tej pory tylko 6 stwierdzeń srokosza północnego w Europie zostało potwierdzonych badaniami genetycznymi. Cztery z nich bez wątplenia dotyczą podgatunku *L. b. sibiricus* – są to stwierdzenia z Norwegii (5.11.1881, Perttula & Tenovuo 2002), Niderlandów (11.1909, Jensen et al. 2022), Finlandii (6.12.2009, Olsson et al. 2010) i Litwy (3.12.2019, Eigirdas & Jonike 2020). Mimo że wyniki badań tego nie rozstrzygają, złapany przez nas osobnik, ze względu na zasięgi występowania obu potencjalnych podgatunków, prawdopodobnie również należał do azjatyckiego podgatunku *L. b. sibiricus*. Jedyne w zachodniej Palearktyce stwierdzenie amerykańskiego podgatunku srokosza północnego pochodzi z Corvo na Azorach (18.-30.10.2014, Alfrey et al. 2018, Hansen 2018). Istnieje jeszcze 7 okazów potencjalnych srokoszy północnych w zbiorach muzealnych z Ukrainy datowanych na: 20.11.1898, 14.02.1911, 2.01.1918, 18.11.1921, 27.11.1927, 7.11.1935 i 2.02.1941, ale jak do tej pory nie wykonano dla nich analiz genetycznych (Tajkova & Red'kin 2014).

Analiza wyglądu stwierdzonych do tej pory w Europie srokoszy północnych, których oznaczenia potwierdzono metodami molekularnymi oraz osobników, które uzyskały wysoką liczbę punktów w ocenie cech, ale które ostatecznie w wyniku badań DNA okazały się być srokoszami, wskazuje na bardzo dużą zmienność ubarwienia obu tych gatunków, a także na możliwość krzyżowania się ich w strefie współwystępowania. Dlatego na tym etapie wiedzy pewne oznaczenie srokosza północnego możliwe jest tylko w oparciu o metody molekularne, co postuluje Fiński Komitet ds. Rzadkości (Lehikoinen 2021). Wobec powyższego, gdy mamy do czynienia z osobnikiem, którego cechy ubarwienia wskazują, że może to być srokosz północny, zawsze powinniśmy dążyć do zdobycia materiału genetycznego (kałomocz, wypluwka, pióro, a najlepiej krew).

Autorzy dziękują Aleksijowi Lehikoinenowi za konsultację, prof. Martinowi Collinsonowi i Tezie Selfendowej za wykonanie analiz DNA oraz Marcinowi Faberowi za pomoc w kontaktach i organizacji wysyłki piór do badań. Łukaszowi Ławickiemu dziękujemy za pomoc w dotarciu do dwóch publikacji.

Summary: The first record of the Northern Shrike *Lanius borealis* in Poland. On 18th November 2021, first-year Northern Shrike *Lanius borealis borealis/sibiricus* was caught and ringed at Roźniątów near Strzelce Opolskie (Opole province, Lower Silesia, SW Poland). The bird was also observed on 22th November. The identification has been confirmed genetically. The description, measurement and photos of the bird is given, as well as occurrence in Europe is discussed. The record was accepted by the Polish Avifaunistic Commission as the first record for Poland.

Literatura

- Alfrey P., Monticelli D., Legrand V., Corvo Birders. 2018. Nearctic vagrants on Corvo, Azores, in 2005–17. Dutch Birding 40: 297–317.
- BirdLife International. 2022. Handbook of the Birds of the World and BirdLife International Digital Checklist of the Birds of the World. Version 6.0b (July 2022) – current version, with subspecies.
- Eigirdas V., Jonike V. 2020. The first record of the Siberian northern shrike (*Lanius borealis sibiricus*) in Lithuania with molecular confirmation. Biologija 66: 21–26.
- Gill F., Donsker D., Rasmussen P. (eds). 2022. IOC World Bird List (v 12.2). doi:10.14344/IOC.ML
- Hansen J.S. 2018. Northern Shrike on Corvo: new to the Azores and the Western Palearctic. Azores Rare and Scarce Bird Rep. 2014: 65–66.
- Jansen J.J.F.J., Kamminga P., Brandsma M., Yosef R., Knijff P. 2022. Siberische Noordelijke Klappekster bij Nuenen in november 1909. Dutch Birding 44: 354–359.
- Komisja Faunistyczna 2022. Rzadkie ptaki obserwowane w Polsce w roku 2021. Ornithologia Polonica 63: 130–159.

- Lehikoinen A. 2018. Vad har vi lärt oss om varfåglar av sibiricus-typ? Roadrunner 2: 32–36.
- Lehikoinen A. 2021. The identification of Northern Shrike in Europe. Brit. Birds 114:148–165.
- Menzie S., Shannon T.J. 2022. Northern-like Great Grey Shrike at Falserbo, Sweden, in November 2020. Dutch Birding 44: 259–363.
- Olsson U., Alström P., Svensson L., Alibadian M., Sundberg P. 2010. The *Lanius excubitor* (Aves, Passeriformes) conundrum – Taxonomic dilemma when molecular and non-molecular data tell different stories. Mol. Phylogen. Evol. 55: 347–357.
- Paruk J.D., Cade T.J., Atkinson E.C., Pyle P., Patten M.A. 2020. Northern Shrike (*Lanius borealis*) (v 1.0). In: Billerman S.M. (ed.). Birds of the World. Cornell Lab of Ornithology, Ithaca, NY, USA. doi.org/10.2173/bow.norshr4.01
- Perttula P., Tenovuo J. 2002. Great Grey Shrike subspecies *excubitor*, *sibiricus* and *borealis*. Alula 8: 54–60.
- Schön M. 1994. Sex-, age- and individual characters in the plumage pattern of the Great Grey Shrike *Lanius e. excubitor* in comparison with other Shrikes: on the effectiveness of optical signals. Ökologie der Vögel 16: 11–80.
- Shirihai H., Svensson L. 2018. Handbook of Western Palearctic Birds. Vol. 2. Helm, London.
- Tajkova S.U., Red'kin A.A. 2014. The Northern Shrike *Lanius borealis sibiricus* Bogdanov, 1881 (Aves: Laniidae) in Ukraine: a taxonomic assessment. J. Nat. Museum (Prague), Nat. Hist. Ser. 183: 89–107.

Wczesny lęg wodnika *Rallus aquaticus* na Pojezierzu Mrągowskim

Andrzej Dombrowski

Świerkowa 18, 08-110 Siedlce; adomb@wp.pl

W roku 1976 stwierdziłem wyjątkowo wczesny lęg wodnika *Rallus aquaticus* na Pojezierzu Mrągowskim. W dniu 6.04.1976, penetrując brzegi płytkiej zatoki jeziora Czosa na południowo-zachodnim skraju Mrągowy (woj. warmińsko-mazurskie), znalazłem trzy martwe, unoszące się na wodzie pisklęta wodnika. Ptaki były w wieku 1–2 dni i nie nosiły śladów uszkodzenia ciała. Wszystkie ptaki odznaczały się charakterystycznym dla piskląt tego gatunku jednolicie białym kolorem dzioba i czarnym upierzeniem. Nie wykryłem innych piskląt podczas dokładnego przeszukania całej zatoki z wykorzystaniem łodzi, jak i pieszego w woderach wzdłuż jej brzegów. Nie można jednak wykluczyć większej niż trzy liczby piskląt w lęgu (minimalna liczba jaj w lęgu wynosi na ogół 4; Hordowski 2021), gdyż ewentualne pozostałe młode mogły już zostać upolowane przez drapieżniki, w tym liczne w zatoce szczupaki *Esox lucius*. W zatoce regularnie polowała też para błotniaków stawowych *Circus aeruginosus*. Ponadto, pisklęta mogły wpaść i utonąć w specjalnej pułapce na piżmaki *Ondatra zibethica*; wcześniej obserwowano przypadki utonięć wodników w pułapce (A. Dombrowski, J. Ciszkowski – obs. własne). W latach 70. XX w. masowo odławiano piżmaki uznawane wówczas za szkodniki i nie były one objęte żadnym okresem ochronnym, nawet w okresie rozrodczym. Po prawdopodobnej utracie rodziców pisklęta wodników nie były w stanie przetrwać zimnych nocy z przymrozkami i ginęły z wychłodzenia.

Uwzględniając okres inkubacji wynoszący 19–22 dni (Hordowski 2021) oraz zakładając, że w zniesieniu były tylko trzy jaja, ptaki przystąpiły do złożenia pierwszego jaja